

ԱՐՓԻՆԵ ԱՄՐՅԱՆ

ԱՐՄԱՎԵՆՈՒ ԵՎ ԱԿԱՆԹԻ ԶԱՐԴԱՔԱՆԴԱԿՆԵՐԸ ՏԱՅՔԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՎԱՂՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱԺԱՄԱՆԱԿՅԱ ԶՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ ականթագարդ, արմավագարդ, Օշկ վանք, Իշխանի տաճար, Բագրատունիներ, Դավիթ Կուրապաղատ, Բյուզանդական արվեստ, Անտիկ զարդանախշ:

Հողվածում դիտարկվում են Մեծ Հայքի Տայք նահանգի (այժմ Թուրքիայի Արտվին և Էրզրում նահանգների տարածքում) X-XI դարերի հուշարձանների հարդարանքում զգալի տեղ զբաղեցնող ականթագարդն ու արմավագարդը՝ իրենց մի քանի տարատեսակներով:

X-XI դարերում Տայքը հասնում է իր զարգացման բարձրակետին, ինչը պայմանավորված էր նրա աշխարհագրական դիրքով և տեղի կառավարիչների ճկուն քաղաքականությամբ: Դեռ վաղ միջնադարից տարածաշրջանը կապող օղակ էր Բյուզանդիայի և Սասանյան Իրանի միջև, միևնույն ժամանակ այն հանդիսանում էր Այսրկովկասը Բյուզանդիային կապող գլխավոր ուղին: Տայքը Մամիկոնյանների տոհմական իշխանանիստն էր: VIII դարի վերջին քառորդում (773-775 թթ.) Արաբական հարձակումների հետևանքով Մամիկոնյանները կորցնում են նախկին կշիռը և նրանց պատկանող Տարոնը և Տայքը անցնում են Բագրատունիների տիրապետության տակ¹: Տարածաշրջանը իր զարգացման գագաթնակետին է հասել Բագրատունիների կրտսեր ճյուղի՝ այսպես կոչված վրաց Բագրատունիների կառավարման շրջանում X-XI դարերում: IX դարի կեսերին Տայքը գտնվում էր Հայոց իշխանաց իշխան Աշոտ Բագրատունու (820-890 թթ.) տիրապետության ներքո և ղեկավարվում էր նրա եղբորորդի Ատրներսեսի Բագրատունու կողմից: Սահմանակից լինելով Բյուզանդական կայսրությանը՝ այն ռազմական տեսանկյունից ամուր հենարան էր վերջինիս համար: Այդ է պատճառը, որ Բյուզանդական կայսրերը Տայքի կառավարիչներին տիտղոսներ էին ընծայում (էրիսթավիների էրիսթավ, մագիստրոս, կուրապաղատ)՝ փոխարենը ստանալով ռազմական օժանդակություն²: Ատրներսեսը, ինչպես Տայքի և Կղարջքի մյուս կառավարիչները, կուրապաղատի տիտղոս էր ստացել Բյուզանդիայի Լևոն Դ կայսրից: Ատրներսեսը 899 թ.

¹ Ա. Եղիազարյան, Հայ Բագրատունիների տիրույթները (885-908 թթ.), Երևան 2011, էջ 29:

² Ստեփանոս Տարոնացի Ասողիկ, Պատմություն Տիեզերական, հրատ. Ստ. Մալխասեանցի, Ս. Պետերբուրգ, 1885, 192:

թագ է ստացել նաև Սմբատ Ա Հայոց արքայից³, ինչը վկայում է, որ Տայքը, ինչպես և Կղարջքը, գտնվում էին հայ Բագրատունիների գերիշխանության տակ: Հավանաբար Տայքը Բագրատունիներին պատկանելու փաստի մասին է վկայում նաև այն, որ արաբ պատմիչները, խոսելով Շիրակի և Տայքի մասին, դրանք դիտարկում էին միասին՝ անվանելով «Սիրաջթայր»⁴:

Տայքն իր ծաղկման բարձրակետին է հասնում X դարի երկրորդ կեսին՝ Ատրնեբսեհ Գ Կուրապաղատի որդի Դավիթ Գ Բագրատունու (961-1000 թթ.) օրոք, ով սկզբում կրում էր մագիստրոս կոչումը, ապա կուրապաղատ⁵: Նա սերտ համագործակցում էր Բյուզանդիայի կայսրերի՝ հատկապես հայկական ծագում ունեցող Նիկեփորոս Փոկասի (963-969 թթ.) և հետագայում Բարսեղ Բ Բուլղարասպանի (976-1025 թթ.) հետ, ով, համաձայն Դավիթի կտակի, տիրեց այս տարածքներին նրա մահից հետո:

Սահմանակից լինելով Բյուզանդական կայսրությանը՝ Տայքը գտնվում էր կայսրության ազդեցության ոլորտում, ինչը հստակ արտահայտվել է տեղի ճարտարապետության և մշակույթի մեջ: Եվ ազգային՝ հայկական մշակութային ավանդույթները, և՛ բյուզանդական գեղարվեստական ազդեցությունը խոր հետք են թողել Տայքի IX-XI դարերի հուշարձանների վրա՝ վառ կերպով արտահայտվելով նաև դրանց գեղարվեստական ձևավորման մեջ: Բագրատունիների ժամանակաշրջանի հուշարձանները աչքի են ընկնում հարուստ քանդակային հարդարանքով՝ արտահայտված մեծամասամբ՝ ոճավորված բուսական և երկրաչափական զարդատարրերով:

Տայքի հուշարձանների ամենասիրված և լայնորեն կիրառվող զարդանախշերից են ականթազարդն ու արմավազարդը՝ իրենց մի քանի դրսևորումներով: Դրանք մասնավորապես հանդիպում են Դավիթ Կուրապաղատի կառավարման շրջանում կառուցված մի շարք հուշարձաններում՝ Օշքվանքում, Չորդվան, Պարխար բազիլիկներում, Յենի Ռաբաթում (Նորաշեն), և Իշխանի տաճարում (1027-1032 թթ. վերակառուցված շերտում):

Այս հուշարձանների ճարտարապետական հորինվածքում և արտաքին հարդարանքում ներդաշնակորեն համագրված են ավանդական այսրկովկաս-

³ Մ. Չամչյան, *Հայոց պատմություն*, հ. Բ, էջ 727, Լ. Նազարյան, *Հայոց պատմություն*, հ. II, Երևան, Զանգակ, 2014, էջ 146:

⁴ Ա. Եղիազարյան, *Հայ Բագրատունիների տիրույթները (885-908 թթ.)*, էջ 29: Հարցի շուրջ մանրամասն գրականությունը՝ նույն տեղում, ծան. 4:

⁵ Դավիթ Գ Բագրատունուն Բարսեղ II կայսր կուրապաղատի տիտղոս շնորհել է երկու անգամ՝ 978 թ. և 989 թ.: Նրան կոչել են «մեծ», «թագավոր»: Ն. Աղոնց, «Դավիթ Կյուրապաղատ († 31-ր մարտի 1000)», *ՊՔՀ*, 2002, № 3, էջ 15-16, W. Djobadze, *Early Medieval Georgian Monasteries in Historical Tao, Klarjet'i and Šavšet'i*, Tubingen, 1992, p. 89; A. Eastmond, L. Jones, "Robing, Power and Legitimacy in Armenia and Georgia", in *Robes and Honor: The Medieval World of Investiture*, ed. Gordon S., New York, 2001, pp. 173-175.

յան՝ հայկական ու վրացական, ինչպես նաև վաղքրիստոնեական ու բյուզանդական տարրեր:

Տալբի հուշարձանների շարքում առավել առատ ու բազմապիսի հարդարանքով առանձնանում են Օշքվանքը և Իշխանի տաճարը, որոնց արտաքին և ներքին քանդակային հարդարանքում հատկապես ակնառու է ականթի և արձավի զարդապատկերների տարատեսակ կիրառությունը: Այս զարդաձևերը հայկական վաղքրիստոնեական շրջանի հուշարձաններում հիմնականում կրկնում են իրենց անտիկ նախորինակները և գլխավորապես հարդարում են սյուների խոյակները, կոթողների նիստերը, ինչպես նաև եկեղեցիների լուսամուտների կամարները: Ականթազարդն ու արձավազարդը զարգացած միջնադարում զգալի փոփոխություններ են կրում: Դրանք խիստ ոճավորված են Տալբի հուշարձաններում և հեռացած իրենց անտիկ և վաղքրիստոնեական նախորինակներից: Հաճախ ականթն ու արձավն այնքան ոճավորված ու միախառնված են, որ որոշ օրինակներում դժվար է հստակ տարբերակել, թե որ բուսազարդն է քանդակված:

Օշկ վանքային համալիրը կառուցվել է Դավիթ մագիստրոսի և նրա եղբոր՝ էրիսթավների էրիսթավ Բագրատի նախաձեռնությամբ և հանդիսանում էր Տալբի Բագրատունիների վարչական կենտրոնը: Վանքի՝ Հովհաննես Մկրտչին նվիրված խաչաձև գմբեթավոր գլխավոր եկեղեցին (963-976 թթ.) ամբողջովին հարդարված է որմնանկարներով և բարձրաքանդակներով, որոնց մեջ առանձնապես բազմազան են արձավազարդերն ու ականթազարդերը:

Արձավազարդը ամենատարբեր ձևերով հանդիպում է Օշկ վանքի եկեղեցու արևմտյան թևի հարավային սյունասրահի ծածկի թաղերի և սյուների հարդարանքում: Առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներայացնում սյունասրահի արևմտյան կողմի Բարեխոսության քանդակախումբը ներկայացնող ութանիստ սյունը, որի բունն ամբողջովին պարուրված է միմյանց նկատմամբ հակառակ դասավորված միահյուսվող եռատերև կիսարձաններով (տե՛ս ներդիր, նկ. 1.ա): Յուրաքանչյուր նիստի վրա հաջորդական դասավորությամբ հինգ զույգ կիսարձաններ են տեղադրված: Նույն զարդաձևը հարդարում է նաև եկեղեցու ներսում գմբեթակիր արևմտյան սյուներին պատկերված պատվիրատուներին՝ Դավթի և Բագրատի բարձրաքանդակ կիսանդրիների վերնասալերը (տե՛ս ներդիր, նկ. 1.բ):

Առավել բարդ միահյուսված և ոճավորված կիսարձաններով է հարդարված եկեղեցու հարավային խաչաթևի գլխավոր լուսամուտի կամարաղեղը, որի երկու կողմերում ոճավորված արձավափնջերի միջից առյուծի և ձիու գլուխներ են դուրս գալիս⁶:

⁶ W. Djobadze, *Early Medieval...*, pp. 120-121.

Վերոնշյալ քառամաս սյունասարահի երկրորդ բջջի թաղի կամարամահիկը (տիմպան) հարդարված է դեպի կենտրոն աստիճանաբար մեծացող հինգ գալարվող կիսարմավներով:

Օշկ վանքի հարավային սյունասարահի երրորդ մասնաբաժնի թաղի ջիղերը հարդարված են միմյանց հանդեպ հակառակ ուղղված եռատերև կիսարմավներով, իսկ առաջին մասնաբաժնի թաղի ջիղերը, ինչպես նաև կողային հատվածներում այն պահող առագաստները, հարդարված են գալարվող ականթագարդով⁷, որոնց կենտրոնում արմավատերևներ (կամ խաղողի տերևներ) են տեղադրված, իսկ կողային հատվածներում՝ խաղողի ողկույզներ (տե՛ս ներդիր, նկ. 1.գ):

Սյունասարահի արևելյան կողմի առաջին սյունը, որի բունն ամբողջովին պատված է քառաթերթ ծաղկամոտիվներ հիշեցնող խաչերով, ավարտվում է լայնացող կլոր խոյակով, որը շրջանակված է կրկնվող պարզ ականթագարդերի շարքով (նկ. 1.դ): Դրանք դեպի վեր ուղղված ութանիստ ականթատերևներ են, որոնք իրենց միացման տեղերում շրջանակներ են ձևավորում, իսկ վերջիններից ներքև տեղադրված են յոթ տերևներից բաղկացած ամբողջական արմավափնջեր: Այս զարդանախշն իր անմիջական զուգահեռներն է գտնում V-VII դդ. սասանյան մետաղի, X-XII դդ. բյուզանդական փղոսկրյա սալիկների և հայկական վաղմիջնադարյան հուշարձանների հարդարանքում⁸:

Արմավագարդն արվեստում հայտնի է վաղ ժամանակներից՝ հանդիպելով Ասորեստանի, Ուրարտուի և Աքեմենյան Իրանի արվեստում: Քրիստոնեական մշակույթում արմավենին խորհրդանշում է հաղթանակ մահվան և մեղքի հանդեպ, անմահություն և արդարություն⁹, որը լավագույնս արտահայտված է Թալինի Կաթողիկեում (VIII դարի երկրորդ կես):

Իշխանի Մայր տաճարը կառուցել է VII դարում Զվարթնոցի և մի քանի այլ հայտնի կառույցների հեղինակ Ներսես Գ կաթողիկոսը (641-661 թթ.), ով ծնունդով Իշխան գյուղից էր¹⁰: Տաճարը հիմնովին վերանորոգվել է IX դարում (Սաբանի¹¹ կողմից), ապա 1027-1032 թթ.-ին: Վերջին նորոգման և մաքրման

⁷ Վ. Ջորձանեն երրորդ մասնաբաժնի կիսարմավներն անվանում է փետրածն տերևներ, իսկ չորրորդ մասնաբաժնի թաղը հարդարող ականթն իր մի քանի դրսևորումներով համարում է «Տ-աձև զարդանախշ», W. Djordzadze, *Early Medieval...*, p. 103:

⁸ Ականթագարդի այս տարատեսակի ակունքների և զուգահեռների վերաբերյալ առավել մանրամասն տես՝ Л. Микаелян, «Мотив Аканфа и пальметты в раннесредневековой скульптуре Армении и в искусстве Сасанидского Ирана», *Актуальные проблемы теории и истории искусства*, Санкт-Петербург, 2015, с. 223-224.

⁹ G. Ferguson, *Signs and Symbols in Christian Art*, London, Oxford University press, 1973, p. 36.

¹⁰ Մ. Օրմանյան, *Ազգապատում*, հ. 1, էջմիածին 2001, էջ 825-827:

¹¹ Համաձայն վրացական աղբյուրների՝ վրաց փառկեղծական թեմի առաջնորդ Գրիգոր Խանձթեցու զարմիկ Սաբանը վերանորոգել է Իշխանի տաճարը և դարձել այնտեղի եպիս-

աշխատանքները վերաբերում են 2013-2016 թթ.: Քննարկվող զարդաձևերը, որոնք լայն կիրառություն են ստացել հուշարձանի ողջ հարդարանքում, պատկանում են Բագրատ Գ Կուրապաղատի կառավարման շրջանին (XI դ. երկրորդ քառորդ)¹²: Իշխանի տաճարի հանդեպ ցուցաբերված վերաբերմունքը պատահական չէր, քանի որ X-XI դարերում այն Տայքի, Կղարջքի և Շավշեթի հինգ եպիսկոպանիստ տաճարներից ամենագլխավորն էր¹³:

Ականթը հարդարում է Իշխանի տաճարի լուսամուտների շրջանակները, կամարաղեղները, քիվերը, սյուների և որմնասյուների խոյակները, խարիսխները: Կառուցում ներկայացված է ականթազարդի երկու հիմնական տարատեսակ: Առաջինը երեք կամ չորս տերևների միացությունից բաղկացած գալարվող միանման փնջերի շարք է¹⁴: Հատկանշական է, որ Տայքում այս տարատեսակը հանդիպում է միայն Օշկ վանքի հարավային սյունասարահի առաջին թաղի հարդարանքում և Իշխանում քիվերի և լուսամուտների երեսակալների վրա (տե՛ս ներդիր, նկ. 2.ա):

Գալարվող ականթը Իշխանում հարդարում է նաև գլխավոր եկեղեցուց մոտ 25 մ հարավ-արևմուտք գտնվող Գուրգեն Բ-ի մատուռ-դամբարանի (1006 թ.) հարավային մուտքի բարավորը (տե՛ս ներդիր, նկ. 2.բ): Այն հանդես է գալիս առավել ոճավորված և երկրաչափականացված ձևով հեռանալով բուսական նախատիպից: Կարծում ենք, որ այս բարձրաքանդակի համար նախորինակ է ծառայել X դ. երկրորդ կեսին Գուրգեն Բ-ի որդուն՝ 978 թ. Աբխազիայի արքա հռչակված Բագրատ Գ-ի հովանավորությունը կառուցած Բեդիայի վանքի մուտքի հարդարանքը¹⁵: Եկեղեցու մուտքի բարավորի ողջ մակերեսը հարդարված է ծաղկած խաչի պատկերով և պլաստիկ մշակմամբ ականթազարդով: Վանքի խիստ վնասված լինելը թույլ չի տալիս պատկերացում կազմել նրա մյուս ճակատների հարդարանքի մասին:

կոպու, տե՛ս **Н. Март**, *Георгий Мерчул, Жизнь св. Григория Хандзтийского с днем-ником поездки в Шавшию и Кларджю*, СПб., 1911, с. 87:

¹² **W. Djbadze**, *Early Medieval...*, p. 215.

¹³ **W. Djbadze**, նույն տեղում՝ p. 191, n. 622. երկուսը Կղարջում էին, մեկը Անշայում և ևս մեկը՝ Ախիգայում: Եվս մեկը լրացուցիչ ստեղծվել էր Շավշեթում՝ Տբերում:

¹⁴ **А. Асрян**, “Аканфовый орнамент в убранстве собора в Ишхане и его параллели в позднеантичном и раннехристианском искусстве”, *Актуальные проблемы теории и истории искусства*, Санкт-Петербург, 2015, с. 272-273.

¹⁵ *Материалы по Археологии Кавказа, собранные экспедициями императорского Московского Археологического Общества, снаряженными на высочайшие дарованные средства*, вып. III, под ред. графини **Уваровой**, Москва: Тип. А. И. Мамонтова и Ко, 1893, էջ 28, նկ. 11: Բագրատ III-ը հոր՝ Քարթլիի կառապետի Գուրգենի մագիստրոսի մահից հետո (1008 թ.) ժառանգում է նաև Քարթլին: Նա միավորում է իրեն պատկանող տարածքներ՝ Աբխազիան, Քարթլին, Տայֆն ու Կղարջք, դառնալով վրացական առաջին միացյալ թագավորության հիմնադիրը (1008-1014 թթ.), տե՛ս **А. Eastmond**, *Royal Imagery in Medieval Georgia*, Pennsylvania, 1998, p. 6, 36:

Ինչպես նշվեց, ականթագարդը հայտնի է դեռ անտիկ մշակույթից և մեծ տարածում է ստանում հատկապես հռոմեական արվեստում՝ դառնալով նրա կարևորագույն մոտիվներից մեկը: Այն ներկայացվում է որպես փարթամ բուսական զարդանախշ, հանդիպելով ճարտարապետական հարդարանքում, խճանկաներում ստանալով կոմպոզիցիոն տարատեսակ լուծումներ, երբեմն խիստ դեկորատիվ և ծայրաստիճան ոճավորված: Խճանկարներում ականթը առավել հաճախ ներկայանում է գալարվող զարդի տեսքով, որի ներսում երբեմն բուսական, կենդանական և մարդկային պատկերներ են ներառվում: Քրիստոնեական արվեստում ականթին վերագրվող խորհրդաբանությունը՝ որպես Տիրոջ կողմից շնորհված հավերժական կյանքի, դրախտի, դրախտային այգու սիմվոլի¹⁶, մեծապես նպաստել է վերջինիս լայն տարածմանը:

Վաղ շրջանի լավագույն օրինակների թվին են դասվում Լեպտիս Մագնայի (Հյուսիսային Լիբիա) Սևերոսների բազիլիկի դեկորատիվ հարդարանքի տարրերը (210-216 թթ.)¹⁷, Սալոնիկիում Գալերիոս կայսեր հաղթական մարտի զարդանախշերը (III-IV դդ.)¹⁸ և այլն: Հռոմեական կայսրության տարածքից դուրս ականթագարդ հանդիպում է III դ.-ի Բիշապուրի սասանյան պալատի հարդարանքում¹⁹:

Ականթագարդն իր բազմապիսի դրսևորումներն է գտնում վաղքրիստոնեական խճանկարներում (Տաբարկա վիլլայի խճանկարները, Թունիս (IV դ.)²⁰, Հորդանանի Սբ. Թեոդորոսի եկեղեցու խճանկարները (562 թ.)²¹, Կոստանդնուպոլսում Հուստինիանոս I-ի Մեծ պալատի խճանկարները (VI դ.) և այլն)՝ հանդես գալով հիմնականում որպես եզերող զարդագոտի:

Վաղմիջնադարյան հայկական ու այսրկովկասյան հուշարձաններում հանդիպող զարդամոտիվների հիմքում ընկած են ինչպես մ.թ.ա. II - մ.թ. III դդ. տարածաշրջանի անտիկ ավանդույթները, այնպես էլ ընդհանուր արևելաքրիստոնեական արվեստի տարրերը: VII դ. հուշարձաններում մեզ հետաքրքրող զարդը երևան է գալիս Ավանի տաճարում²², Դաշտաղեմի Սբ. Քրիստափոր եկեղեցում (Թալին), (VII դ. վերջ)²³, Սբ. Հովհաննիսի տաճարի (618 թ.) և Սիսիանի Սբ. Գրիգոր (Սյունիք) եկեղեցու²⁴ հարդարանքում:

¹⁶ Аканф, *Православная энциклопедия*, Т.1, Москва, 1997, с. 370.

<http://www.pravenc.ru/text/63810.html>.

¹⁷ R. B. Bandinelli, *Rome. La fin de l'art antique*, Paris: Editions Gallimard, 1970, ill. 303.

¹⁸ Նույն տեղում, պատկեր 280, 281:

¹⁹ R. Ghirshman, *Iran. Parthes et Sassanides*, Paris: Editions Gallimard, 1962, il. 179.

²⁰ R. B. Bandinelli, *Rome. La fin de l'art antique*, il. 207, 208.

²¹ M. Piccirillo, *The Mosaics of Jordan*, Amman: American Center of Oriental Research, 1993, p. 109.

²² А. Ю. Казарян, *Церковная архитектура стран Закавказья VII века: формирование и развитие традиции*. том 1, Москва, Локус Станди, 2012, рис. 203.

²³ Նույնի՝ ք. III, պատկեր 2212:

²⁴ Նույնի՝ ք. III, պատկեր 1907, 1908:

Այս օրինակներում ականթագարդն ընդհանրացված և սխեմատիկ լուծում ունի: Հավանաբար դա է պատճառը, որ Ա. Ղազարյանը դրանք նկարագրելիս կամ անվանում է ոլորուն տերևների շարք, կամ ականթի, երբեմն նաև արմավենու հյուսված տերևներ: Նույնանման լուծում ունի քրիստոնյա եգիպտոսում Բաուի-տի վանքի քանդակային հարդարանքում հանդիպող ականթանախշը (VI դ.):

Որմնանկարներից առանձնացնում ենք Արուճի եկեղեցու (669 թ.) որմնանկարի եզրագոտին, որն առավել ռեալիստական մշակում ունի (տե՛ս ներդիր, նկ. 2.գ): Վերագառնալով Իշխանի տաճարին՝ նշենք, որ հյուսիս-արևելյան գմբեթատակ սյան հիմքը հարդարված է պարուրաձև գալարվող ականթագարդով, որի մեջ տեղ-տեղ հայտնվում են խաղողի կամ եղևնու կոնի պտուղներ (տե՛ս ներդիր, նկ. 2.դ): Այն իր ձևով զգալիորեն տարբերվում է տաճարի արտաքին հարդարանքում կիրառված ականթից, և առավել մոտ է Արուճի տաճարի որմնանկարի զարդագոտուն, Կոստանդնուպոլսի կայսերական Մեծ պալատի խճանկարին (տե՛ս ներդիր, նկ. 2.ե) և Օշկ վանքի սյունասարահի վերը քննարկված թաղի նույնանման մշակմանը:

Ականթի մյուս տարատեսակը, որ հանդիպում է Իշխանում, ևս հարդարում է լուսամուտների շրջանակները, հարավային մուտքի բարավորի կամարաղեղը (տե՛ս ներդիր, նկ. 3.ա), որմնասյունների խոյակները, ինտերիերում հյուսիս-արևելյան գմբեթակիր սյան հիմքը և ինչն ամենատպալորիչն է՝ թմբուկի քիվն ամբողջովիցամբ (տե՛ս ներդիր, նկ. 3.բ): Այն խիստ ոճավորված, կրկնվող երկրաչափականացված մոտիվ է՝ հիմնականում դեպի ներքև ուղղված սրածայր տերևներով: Այս տարատեսակի նախօրինակները ևս գտնում ենք անտիկ, վաղքրիստոնեական և վաղբյուզանդական արվեստում, ինչպիսին են օրինակ Գումբարտոն Օքսի հավաքածուի Հիպոլիտային և Հիպոլիտուսին պատկերող VI դ. ափսեի²⁵, X դ. փղոսկրյա սալիկների հարդարանքում և այլն:

VII դարի հայկական հուշարձաններում ականթի այս տարատեսակը զգալիորեն պարզ և սխեմատիկ է, ինչպես Թալինի կաթողիկեի արևմտյան խաչաթևի վերոնշյալ լուսամուտների կամարաղեղների հարդարանքում (տե՛ս ներդիր, նկ. 3.գ), իսկ Իշխանի տաճարում դրանք այնքան ոճավորված և երկրաչափականացված են, որ դժվար կլիներ դրանցում նշմարել ականթ, եթե չհետևեինք զարդանախշի զարգացմանը: Չարդաձևը հանդիպում է նաև տարածաշրջանի XI դարով թվագրվող մի շարք հուշարձաններում՝ Յենի Րաբաթ, Տբեթ, Եղեգնամոր (Չանգլի) (տե՛ս ներդիր, նկ. 3.դ):

Հպանցիկ խոսելով այս զարդաձևի մասին՝ Ն. Տոկարսկին այն անվանում է կիսագլանաձև ակոսների շարք, իսկ ստորին հատվածի ատամնավոր շարքը

²⁵ M. Ross, “Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection”, vol. 1, *Metalwork, Ceramics, Glass, Glyptics, Painting*, Washington, Harvard University Press, 1962, il. VIII-IX.

նմանեցնում է պտերանման տերևների²⁶: Ն. Մառը, խոսելով Տբեթի նմանօրինակ նախշի մասին, պայմանականորեն այն անվանում է «խաղողի ողկույզներ կամ եղևնու կոներ»²⁷: Սակայն, համաձայնելով Լ. Միքայելյանի հետ²⁸ մենք նույնպես այս զարդանախշը համարում ենք խիստ ոճավորված ականթազարդ: Դրանք ոճով նույնանում են սասանյան մետաղական անոթների ու սափորների վրա լայնորեն պատկերվող ականթազարդի հետ: Հատկանշական է, որ սասանյան արվեստում էլ վերջիններս հանդես են գալիս որպես եզրագոտի՝ երիզելով անոթի վիզը, ափսեի եզրերը և այլ²⁹:

Իշխանի տաճարում կարևոր նշանակություն ունի ականթազարդի տեղադրությունը: Այն հիմնականում երիզող գոտու ձևով է հանդես գալիս՝ շրջանակելով խորհրդաբանական առումով կարևորվող ճարտարապետական բոլոր հատվածները (մուտքեր, լուսամուտներ, քիվեր): Այն տաճարի հիմնական զարդաձևն է, որը, ինչպես վերը նշեցինք, դրախտի և դրախտային այգու խորհրդանիշն է և, հայտնվելով տաճարի որոշակի հատվածների հարդարանքում, առանձնացնում է դրախտայինը, երկնայինը մյուս հատվածներից:

Ինչ վերաբերում է արմավազարդի և ականթազարդի հետագա զարգացմանն ու կիրառությանը, ապա վերջիններս լայն տարածում են գտնում հատկապես հայկական և վրացական XI-XIV դդ. հուշարձանների (Եղեգնամորի (Չանգլի) եկեղեցու, Նիկործմինդա, Սավանեյի Սբ. Գևորգ եկեղեցիների, Քութախում Բագրատի տաճարի, էրզրումի Սելջուկյան շրջանի դամբարանների) հարդարանքում, որոնք ժառանգել և շարունակել են են Տայքի մշակութային ավանդույթները:

ARPINE ASRYAN

ACANTHUS AND PALMETTE ORNAMENTS IN THE MONUMENTS OF TAYK AND THEIR EARLY CHRISTIAN AND CONTEMPORARY PARALLELS

Keywords: acanthus, palmettes, Oshk Monastery, Ishkhan Monastery, the Bagratids, David Kuropalates, Byzantine art, Antique ornaments.

The second half of the 10th century was a period in Tayk of unprecedented cultural development, which clearly manifested characteristics of Armenian, Georgian and Byzantine art.

Among the monuments of Tayk, the rich exterior and interior

²⁶ Н. Токарский, *Из истории средневекового строительства в Тайкском княжестве*, Ереван, 1988, с. 20.

²⁷ Н. Марр, *Георгий Мерчул, Житие св. Григория Хандзтийского ...*, с. 21.

²⁸ Л. Микаелян, *Мотив Аканфа и пальметты ...*, с. 224-225.

²⁹ R. Ghirshman, *Iran. Parthes et Sassanids. L'univers des forms*, ill. 404.

decorations of the Oshk Monastery (963–976) and the Ishkhan Cathedral (1027–1032) were especially eye-catching thanks to their plant ornaments, particularly palm leaves and acanthus. Plant ornaments were depicted on the most visible and significant parts of the façade: window frames, tympanums, drums and column bases. Their prevalence on the most important monuments of the region was symbolic of the eternal power of the Bagratid rulers, which echoed the Byzantine imperial tradition.

Having their origin in Classical Antiquity, acanthus and palm motives were widely used in Early Christian and later in Byzantine art. Already in the 7th century, they were among the most important elements of exterior decoration in Armenian and Caucasian monuments. Palmette and acanthus ornaments in the Oshk and Ishkhan monasteries have iconographic parallels in Late Classical and Early Christian art (prevalent in reliefs, floor mosaics and other smaller architectural forms), as well as in the contemporary monuments of Tayk and its neighboring regions. This iconography further developed in Transcaucasian architecture. Over centuries, new variations of these motives appeared. These variations in Tayk's monuments, having been combined with other elements, are so stylized that it is sometimes difficult to recognize them.

АРПИНЕ АСРЯН

АКАНФ И ПАЛЬМЕТТА В СКУЛЬПТУРНОМ УБРАНСТВЕ ХРАМОВ ТАЙКА И ИХ ПАРАЛЛЕЛИ В РАННЕХРИСТИАНСКИХ И СОВРЕМЕННЫХ ИМ ПАМЯТНИКАХ

Ключевые слова: аканф, пальметта, Ошкванк, Ишханский собор, Багратиды, Давид Куропалат, византийское искусство, античный орнамент.

Во второй половине X века Тайк переживал период беспрецедентного культурного расцвета, в котором ярко проявились черты армянского, грузинского и византийского искусства.

Среди значимых памятников Тайка – монастырский храм в Ошке (963-976) и собор в Ишхане (1027-1032), которые отличаются богатым внутренним и внешним убранством с доминированием растительных мотивов пальметты и аканфа. Важно подчеркнуть, что указанные растительные мотивы изображены на самых видимых и значимых участках фасада, таких как оконные обрамления, тимпаны, барабан купола, капители и базы колонн. Исходя из символики

растительных мотивов, а также учитывая обильное использование последних в убранстве самых главных памятников края (созданных по царскому заказу), можно утверждать, что данные мотивы являлись еще одним способом выражения идеи власти Багратидов, имеющей параллели в аналогичной византийской императорской традиции.

Аканф и пальметта, как и почти все орнаментальные мотивы с античными истоками, стали излюбленными мотивами раннехристианских, а позже и византийских памятников. Именно поэтому в VII столетии, в «Золотой век» армянской архитектуры, подобные мотивы стали ведущими элементами внешней декорации церквей Армении и, в целом, Кавказа. Изображения пальметт и аканфов на Ошкванке и Ишхане имеют иконографические параллели в позднеантичном и в раннехристианском искусстве (скульптура, напольная мозаика, малая архитектура и т.д.). Эти мотивы встречаются также в одновременных памятниках Тайка и соседних областей и получают дальнейшее развитие в рамках культовой архитектуры Закавказья. Можно констатировать, что в течение столетий появились новые варианты трактовки этих мотивов, которые в памятниках Тайка сочетались с другими элементами декора и подвергались стилизации настолько, что порой их трудно идентифицировать.